

ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО УКРАЇНСЬКОЇ ВІВЧАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ*

Вівчарство в побуті українського населення Карпат здавна мало дуже важливе значення, бо воно й годувало, й одягало людей. З ним пов'язані й інші сфери діяльності карпатського люду, а також його духовне життя. Тому автентичні записи про цю галузь заняття з уст його безпосередніх учасників є надзвичайно вартісним джерелом вивчення матеріальної й духовної культури української людної в Карпатах.

Джерельна база про вівчарську лексику поповнилася цінною книжкою Миколи Грицака, виданою відділом української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові до 100-річчя автора у серії «Діалектологічна скриня», яку започаткував цей відділ і в якій 2008 року побачили світ окремими виданнями ще такі цікаві й потрібні книжки, як «Традиційне гуцульське пастухування» Т. Ястремської, «Скарби гуцульського говору: Березови» М. Негрича, «Наддністрянський регіональний словник» Г. Шила. Підготувала їх до друку група діалектологів під керівництвом Н. Хобзей.

Микола Андрійович Грицак, український діалектолог, автор рукописного «Словника українських говорів Закарпатської області», найбільшого не тільки в українській, але й усій слов'янській лексикографії, помер у 1979 році, не побачивши за життя друком не тільки всього словника, над яким працював усе своє свідоме життя (понад 50 років), але навіть його частинки. Рецензована книга є першим окремим виданням цього автора. Праця підготовлена до друку на основі Грицакового машинопису, датованого квітнем-травнем 1956 року. Заслуговує схвалення те, що при підготовці до видання упорядники і редактори цієї унікальної праці зберегли «всі авторські здобутки й основні принципи побудови» книги, усунувши «дрібні недогляди та помічені помилки» (с. 14). Останнє, можливо, варто було також зберегти у супроводі відповідних редакторських коментарів, як прийнято робити при публікаціях пам'яток писемності; крім того частина помилок залишилася взагалі не поміченою видавцями, пор.: *скінц'а* (с. 46), *хот'ай* (52), *уворос'і* (55), *н'їодна* (58) та ін. (треба: *с кінц'а, хот'а й, у ворос'і, н'ї одна*). В основному збережено також структуру тексту й особливості транскрипції М. Грицака (с. 14).

Головній частині книги передують коротка передмова автора, в якій перелічуються 32 вівчарі села Росішка, проте матеріал записаний тільки від чотирьох із них віком від 45 до 62 років, але найбільше від Тафійчука Івана Івановича, батько й дід якого також були вівчарями. Як зізнається автор записів, одні сфери вівчарства описані в цій праці детальніше, інші – меншою мірою, «щось трохи

більше як 50 процентів з того, що фактично є по вівчарству» (с. 17). «Велика кількість ілюстративного матеріалу подана для того, щоб до певної міри замінити пояснення і служити взірцем живої розмовної мови» (Там само).

Опублікована праця М. Грицака детально структурована, тому добре сприймається читачем. Вона складається з п'яти розділів, кожен з них членується на підрозділи, в структурі яких виділяються ще менші частини. Так, перший розділ «Вівці» (с. 19–132) складається з 12-ти підрозділів: I. Назви овець. II. Назви частин тіла вівці. III. Вигуки та звуконаслідувальні слова у вівчарстві. IV. Назви, пов'язані з отарою овець. V. Назви, пов'язані з розмноженням овець. VI. Назви географічних об'єктів та мікротопоніми. VII. Назви корму для овець. VIII. Назви, пов'язані з процесом випасання. IX. Назви, пов'язані із зимівлею овець. X. Назви, пов'язані з хворобами та нещасними випадками у вівчарстві. XI. Оборона перед дикими тваринами та злодіями. XII. Погода.

Перший підрозділ «Назви овець» у свою чергу має двоступеневе членування, пор.: I.1. Загальні назви овець.

I.1.1. Назви, пов'язані зі статтю тварин.

I.1.2. Загальні назви тварин.

I.1.3. Назви, пов'язані з величиною тіла та загальним розвитком тварин.

I.1.4. Назви, пов'язані з шерстяним покривом тварин.

I.1.5. Назви, пов'язані з надоями молока. I т.д., аж по I.1.12. Назви, пов'язані із захворюванням тварин.

Аналогічну побудову має більшість підрозділів першого, другого й третього розділів книги.

У другому розділі «Вівцепродукти» (с. 133–215) подаються назви, пов'язані з виготовленням молочних продуктів, обробкою овечої вовни, шкіри, з використанням м'яса вівці, з овечими добривами, торгівлею овець.

Третій розділ «Полонинське господарство» (с. 216–268) присвячено назвам полонинських будівель, посуду, знаряддя та обладнання, доріг та транспортних засобів, вівчарського персоналу, оплат.

У четвертому, найменшому, розділі «Вівчарство в усній народній творчості» (с. 269–276) виділено п'ять підрозділів: I. Прислів'я. II. Загадки. III. Пісні. IV. Скоромовки. V. Вівчарська магія. Він невеликий, але в ньому поміщено цікавий матеріал, зокрема прислів'я про овець та вівчарів (пор.: *Віўц'а годуйе, загриває тай розвесел'ає. Де овечка хідит, там с'а хл'ібец' рідит. Віўчар мусит рано ўставати, а пізно л'ігати та ін.*), загадки (напр.: *Йак с'а тотя пчолá називає, шчо чоловіка годуйе тай од'иває? Вивця; Йак с'а тот хл'іб називає, шчо у печі ни буває? Грудка сиру*), невеличкі пісні-коломийки про вівці, вівчарів, полонини. Під вівчарською магією тут треба розуміти ворожіння, повір'я, зокрема про те, як вівці з'явилися на світі, про що не можна говорити біля овець, про дії, корисні

* Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство в текстах) / Микола Грицак. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – 320 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).

чи шкідливі вівцям, тощо. Частина такого матеріалу розкидана й по інших розділах книги, пор. з першого розділу: Колі барани пускайут, жони фасол'і лущат, аби йагніц'і були писан'і; Кладут бисаги на струнгу, абі блізн'ата булі (с. 59) та ін. Є в першому розділі також назви-евфемізми: *флуд*, *скаменник*, *звірь*, *бідá*, *гáлиц'а*. Всі вони називають вовка (с. 123–124).

І останній, п'ятий, розділ «Інші тварини в полонинському господарстві» (с. 277–288) поділяється на два підрозділи: I. Коза. II. Собака.

Рецензована праця має виразний діалектологічний характер. Усі описані назви виділені, подаються в орфографічному написанні, з наголосом і розміщені не в алфавітному порядку, а за близькістю позначуваних ними понять. Частина назв подається із зазначенням їх лексичного значення, решта – без нього, проте в обох випадках наводяться у фонетичній транскрипції ілюстрації-речення, зрідка дві-три, а здебільшого – у великій кількості, іноді – кілька десятків. Із них не тільки випливає найчастіше добре зрозуміле для читача лексичне значення заголовного слова, але й чимало інформації етнографічного, фольклорного та іншого характеру. Правда, трапляються й контексти, з яких значення діалектного слова важко встановити.

Багато заголовних слів супроводжується ремарками *мн.*(ожина), *зб.*(ірне), *здр.*(ібніле), *згр.*(убіле), *знев.*(ажливе), *жарт.*(івливе), *пестл.*(иве), *рідк.*(овживане), *дит.*(яче), *евф.*(емізм), *виг.*(ук), *перев.*(ажно), які допомагають читачеві з'ясувати особливості стилістичного використання слів або їх граматичної природи.

У ряді випадків подано досить великі словотвірні гнізда, напр.: *стріжка* 'вівця', *стріжечка*, *стриженька*, *стриженятко* 'здр. до стріжка', *стриження* 'перев. мн. маловартісна вівця', *стрижїна* 'м'ясо вівці', *стрижачий* 'овечий' (с. 23). Подібні гнізда стосуються слів *барán*, *вівця*, *ягня*, *яловка* 'вівця, яка перестала бути дійною' та ін.

Говірка села Росішка – рідна для М. Грицака, отже, він її добре знав, тому можна з упевненістю говорити про високий ступінь автентичності записаних ним текстів. Вони дуже вартісні для мовознавчої науки, придатні для дослідження практично всіх рівнів говіркового мовлення.

Принадібно відзначимо, що ця говірка за походженням гуцульська, проте, контактуючи безпосередньо із говірками марамороської групи закарпатського діалекту, увібрала в себе чимало рис останніх, особливо в галузі лексики, частково фонетики, зокрема тут звичайним є м'який звук [ц'] у тих позиціях, у яких у більшості гуцульських говірок він загалом ствердів (*хл'ібѣц', гáлиц'а*; але: тих *овѣц* на с. 51). Якщо в інших гуцульських говірках голосний *a* після м'яких і шиплячих приголосних незалежно від наголосу вимовляється, як [e] ([i], [u], [e^u], [u^e]), то в Росішці він переважно зберігається: *дробл'áта*, *т'ашкá*, *закл'áта*, *мѣрша*, *вішалниц'а* (але *печатлó* і *печітло* на с. 46).

Корисними в рецензованій книзі є укладені упорядниками «Тематичний покажчик» та «Індекс

реєстрових слів», які допомагають читачеві швидко знайти потрібне слово або відповідне місце у змісті книги. Шкода, що до індексу внесено тільки заголовні слова і залишена поза увагою велика кількість іншої діалектної лексики (кілька тисяч одиниць), наявної в ілюстраціях. Серед них чимало й таких слів, що відсутні у наявних словниках гуцульського говору, опублікованих окремими виданнями, напр.: *чулák* 'мале вухо', *чуплák* 'короткий ріг', *вішалниц'а* 'знев. нога', *прáдїюк* 'п'ята або шоста дійки, які є менші, ніж інші' (с. 44), *відзнак* 'знак на вусі вівці', *румегатурин'а* (Туй притулит печітлó на лицé, де румегатурин'а та віпече; с. 46), *ублáгувати* (Колі ублáгуйт овец та кáжут бир'! с. 48), *провол'ікати* (Дотїу́ будеш провол'ікати, шо на твоїй віўці ни́ буде місто), *суперѣка* (Ни мно́го тих овѣц, та й на тім ѣе суперѣка; с. 51), *напершю́* 'спочатку', *жинтувáти* (Жинту́йт віўц'ами то с'уду́, то туду́), *віцерекувати* (Пустимо віўц'і та віцерекуємо; с. 54) та ряд ін. Ці слова не знаходимо в короткому словнику «Гуцульські говірки» (1997), в словниках гуцульського діалекту Я.Яніва (2001), І.Жегуца та Ю.Піпаша (2001), Ю.Піпаша та Б.Галаса (2005), М.Негрича (2008). Більшість з наведених лексем відсутня і в монографії Т.Ястремської (2008). Це промовляє на користь того, що, незважаючи на те, що матеріали М.Грицака опубліковані на 50 років пізніше, ніж ним записані, вони все ще містять чимало такої лексики, яка вводиться в науковий обіг уперше.

Видана книжка ще раз переконує в тому, яким невтомним збирачем і глибоким поцінувачем народних скарбів був Микола Андрійович Грицак. Його по праву можна назвати енциклопедистом матеріального й духовного життя українського люду Закарпаття. А позаяк цей люд з давніх-давен проживає в центрі Європи, на перехресті активного багатівкового контактування різнодіалектних і різномовних культур, то вся збирацька і лексикографічна діяльність цього визначного діалектолога має не тільки загальноукраїнське, але й, можна без перебільшення стверджувати, загальнолюдське значення.

Після смерті М.Грицака опубліковано ряд важливих і цікавих матеріалів з його фундаментального «Словника українських говорів Закарпатської області» (детальніше див.: [Сабадош І. Автор найбільшого діалектного словника (до 100-річчя від дня народження М.А.Грицака) // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». – Ужгород, 2008. – Вип. 19. – С. 136–137]). Це порівняно невеликі його частинки. Але й вони яскраво, переконливо свідчать про величезне й різноманітне духовне багатство закарпатських українців і, без будь-якого сумніву, є незаперечним аргументом на користь актуальності видання всього Словника, що стало б неоцінним вкладом не тільки в україністику, але й у славистику.

Іван Сабадош,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
УжНУ